

TİFTİK VE SOFCULUK

Kâmil SU

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yükselme Devri diye bilinen onaltıncı yüzyılda yerli sanatlar çok ileri idi. Bunların çoğu ondokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar Türk ekonomisindeki önemli yerlerini korudular. Ancak, onsekizinci yüzyıl sonlarında makineleşen ve ondokuzuncu yüzyıl ortalarına doğru pek fazla gelişen Avrupa sanayiinin rekabeti karşısında bu sanatlar yavaş yavaş sönüp gittiler. Devlet, bir yandan kapitülasyonlar dolayısıyla gümrük barajları koyarak yerli sanatları koruyabilme imkânından yoksun olduğu, öte yandan Türkiye'de el sanatlarının yerini makina sanayii alamadığı için, bazı çırpınmalara rağmen, böyle bir kötü sonucun doğmasına engel olunamadı.

Onbeş, onaltı ve onyedinci yüzyıllarda sırasıyla İznik ve Kütahya'da çini sanatı pek ileri gitmiştir. Bu yüzyıllarda Bursa ipeğinin ve ipeklilerinin memleket ekonomisinde önemli yeri vardı. Trabzon kuyumculukta, Bayburt kilim ve seccade dokumacılığında, Kemah çadır bezi yapımında, Merzifon dokuma ve boyacılıkta, Afyonkarahisar deri sanatında, Manisa boğazı⁽¹⁾ dokumacılığında, Balıkesir abacılıkta ün kazanmışlardı. Bunlar örnek olarak verilmiştir. Aslına bakılırsa, Anadolu'da her şehrin, her bölgenin kendine özgü olan bir sanatı vardı. Bu sanat dallarında meydana getirilen ürünler mahallinde kullanıldıkları gibi ülkenin öteki şehir ve kasabalarında da satılır, hatta yabancı ülkelere ihraç edilirdi. Sözü ettiğimiz yüzyıllarda Ankara'nın da en önde gelen sanatı Sofculuk idi.

Sof, dünya literatüründe Ankara Keçisi olarak da bilinen, Tiftik keçisinin kollarından dokunan bir kumaştır. Eskiden bu kumaştan yapılan giyim eşyası İstanbul'da, İmparatorluğun öteki bölgelerinde aranır, beğenilir, dış ülkelere de ihraç edilirdi. Ankara ve yöresinde sof yapılan bir çok iş yeri bulunuyor ve buralarda binlerce kişi çalışıyordu. Buradan elde edilen tiftik yapağısı ve tiftik ipliğinin, sof denilen kumaşın Ankara'nın ve Türkiye'nin ekonomik hayatında önemli bir yeri bulunuyordu.

Tiftik keçisi

Sofculuğun Ankara ve yöresinde ne zaman başladığı kesin olarak bilinmiyor. Sof denilen kumaş Tiftik keçisinin kollarından yapıldığına göre bu sanatın meydana çıkışı Tiftik keçisinin Anadolu'ya gelişi ile yakından ilgilidir.

Bir söylentiye göre, Tiftik keçisi Akamenitler devrinde Anadolu'yu istila eden İranlılar tarafından, diğer bir söylentiye göre Büyük İskender'in Hindistan'ı istilasından sonra, bu sefere katılmış olanlar tarafından Ankara yöresine getirilmiştir⁽²⁾. Bu söylentilerin doğruluk derecesini bilemiyoruz. Ancak, bu söylentiler dikkate alındığı takdirde Tiftik keçisinin M.Ö. beşinci yüzyıldanberi Anadolu'da bulunduğunu kabul etmek gerekir. Roma devrinde Galatya'lı bir kadının İmparator Trayan'a tünik, çorap ve bunun gibi hediyeler gönderdiğinden ve bunların Tiftikten yapılmış olabileceğinden söz edilmektedir. Bunu dikkate alarak Romalılar devrinde orta Anadolu'da Tif-

(1) Boğazı : Bir tür ince bez, astarlık.

(2) 1325 (1909) yılı Ankara Vilâyeti S...

tik keçisinin bulunduğundan da söz edenler vardır⁽³⁾. Bütün bunlar bugün için belgelendirilmek imkânı bulunamayan söylentilerdir. Nitekim, Strabon, Plin, Herodot gibi eski bilginler Ankara keçisinden hiç bahsetmemişlerdir.

Tiftik keçisinin kökeninin Türkistan olduğu kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü, Tiftik keçisi bu türün Türkistan'da bulunan makbul cinsiyle kıyaslanabilmektedir. Charles Texier de Tiftik keçisinin kökeninin Hazar Denizi'nin ötelere, yani Türkistan olduğundan söz etmektedir. Anadolu'ya gelişi ise Orta Çağda Türkistan'dan Anadolu'ya olan Türk göçleriyle yakından ilgilidir. Onüçüncü yüzyılda Moğol istilası üzerine yurtlarını bırakıp Anadolu'ya göç eden Türkler beraberlerinde Tiftik keçisini ve bunun yapağısı ile ilgili dokuma sanatlarını da geliştirmişlerdir⁽⁴⁾. Kanaatimizce, Tiftik keçisinin kökeni ve Ankara yöresine getirilişi ile ilgili tahminlerin en doğrusu ve isabetlisi budur⁽⁵⁾.

Tiftik keçisine benzeyen sarkık ve uzun tüylü keçilere Fırat Irmağı'nın doğusundaki dağlarda da rastlanmaktadır. Ancak, bunlar renklerinin esmerliği bakımından Buhara'nın ve Ankara'nın beğenilen cinsleriyle kıyaslanılamaz. Anlaşıyor ki, kökenleri Türkistan olan Tiftik keçileri alışıktı oldukları iklimi, elverişli mekânları Ankara yöresinde bulabilmişlerdir. Ankara yöresi dışında yaşayamamaları, çoğalamamaları oralarda, alışıktı oldukları iklimi ve besini bulamamalarındandır⁽⁶⁾. Onaltıncı yüzyılda Anadolu'dan geçen Busbeck, eserinde Tiftik keçilerinin ancak Ankara'nın iklimine uyabildiklerini, başka taraflarda otlatıldıkları zaman besin değişikliği yüzünden kollarının değiştiğini, keçilerin artık tanınmaz hale geldiklerini kaydetmektedir⁽⁷⁾.

Tiftik keçisinin özellikleri

Tiftik keçilerinin başları, kıl keçilerine göre daha uzundur. Alın kemikleri dar ve biraz kavislidir. Burun üstü kemikleri kamburca, ağızları küçüktür. Üçgen şeklinde ve uzunca olan boynuzları arkaya

doğru kıvrıktır. Küçük ve biraz sarkık kulakları vardır. Boyunları ensiz göğüsleri dar olup ayakları kısadır. İyi cinslerinde ayaklar tırnaklarına kadar tiftik ile örtülüdür. Boyları ortalama 50-60 santim kadardır. İyi cins tekelerde bu yükseklik 70-80 santime kadar varır. Çene altlarında sakal bulunur. Dişilerinde bazan sakal ve boynuz bulunmaz. Kuyrukları kısa ve kalkık olup kuyruk aittarı kılsızdır. İki sarkık memeleri vardır. Derileri ince olduğu kadar parlak ve kıvrık yünlere kaplıdır. Fena beslenmiş âdi cinsleri kalın kılıdır. Yünleri süt gibi beyaz olup seyrek olarak siyah, sarı ve mavi renkte olanlarına rastlanır⁽⁸⁾. Onaltıncı yüzyılda İstanbul'dan Amasya'ya kadar seyahat etmiş olan Busbeck

(3) Ankara Tarihi, Avram Galanti, Sa : 135.

(4) «...Tarıma ait eserleriyle ün yapmış olan Rasim Paşanın araştırma ve incelemelerine göre hayvanları ve müesseseleriyle birlikte Orta Asya'dan göçle Ankara'nın Haymana yöresinde bulunan Karacadağ yaylasında yerleşen ve daha sonra Söğüt ve Eskişehir dolaylarında yerleşip Osmanlı Devletini kuran gözü pek Osmanlılar tarafından getirilip çoğaltılmasına çaba gösterilmiş olması gerçeğe daha yakındır. Bak! 1325 yılı Ankara Vilâyeti Salnamesi.

(5) 1965 yılında Bursa'da bir Tiftik Semineri düzenlenmiştir. Bu seminere sunulan bir tebliğde, Tiftik keçisinin Anadolu'ya getirilişi ile ilgili olarak şöyle denilmektedir : «Eski Küçük Asya medeniyetinde Ankara keçisi bulunduğu, yetiştirildiğine ve Tiftiğe ait hiç bir kayıt ve esere rastlanmaması, Plin, Varin, Strabon, Herodot gibi eski yazarların Ankara keçisini tanımamış olmaları, Küçük Asya ile uzun asırlar sıkı ilişkiler kurmuş olan eski Akdeniz medeniyetlerinde Ankara keçisi ve tiftiğine ait hiç bir eser ve malumata rastlanmaması bunu teyid eder. Bu itibarla Ankara keçisinin 13. asırda Anadolu'ya gelen Osmanlı Türkleri arasında (Türkmenler) diyarımdan getirilmiş olduğuna dair mutalââ çok varittir.» Türk Tiftikçiliğinin Tarihçesi, Salih Karabel, Bursa 1965, Sa : 6

(6) Küçük Asya, Charles Texier c. II, Sa : 427

(7) Türk Mektupları, Busbeck, Hüseyin Cahit Yalcın çevirisi, Sa : 66

(8) 1325 (1909) yılı Ankara Vilâyeti Salnamesi.

Tiftik keçilerinden şöyle söz eder : «Bu keçilerin tüyleri gayet ince ve şaşılacak kadar beyazdır, bedenlerinden yere kadar sarkıyor. Çobanlar bu tüyleri kırmazlar, yolarlar. Tüyler güzellikte ipekten aşağı kalmaz. Keçiler sık sık çayların içine sokulup yıkanır. Bunların yedikleri kekik, kuru ot gibi o yörede yetişen şeylerdir. Yapağlarının inceliği bundan ileri geliyor sanılmaktadır⁽⁹⁾.» Evliya Çelebi de Tiftik keçisinden, «süt gibi beyaz olup onun gibi beyaz mahlûk yoktur. Sof ipliği bunların yününden meydana gelir.» şeklinde söz etmektedir⁽¹⁰⁾.

Tiftik keçisinin Anadolu'da yayıldığı alan

Tiftik keçisi hernekadar Ankara Keçisi olarak anılıyorsa da Ankara Vilâyeti dışında oldukça geniş bir coğrafî alana yayılmış bulunmaktadır.

Busbeck, seyahati sırasında Tiftik keçilerine Bozüyük'ü Ankara yönünde geçtikten sonra rastlamıştır. Charles Texier ye göre, ondokuzuncu yüzyılda Tiftik keçisinin yaşadığı alanın batı sınırı Beypazarı idi. 1325 (1909) yılı Ankara Vilâyeti Salnamesinde bu sınır Eskişehir, Kütahya, Aziziye ve Afyon merkez ilçeleri olarak gösterilmektedir. Son yapılan incelemelere göre Kütahya'nın Emet ilçesi Türkiye'de Tiftik keçisinin batı sınırını oluşturmaktadır. Eskişehir vilâyeti içinde Mihallıçık'da Sundikan dağında, Sazak, Saray, Ahırköy yörelerinde, Bilecik vilâyetinin Söğüt ilçesinde, Söğüt ilçesinin Meşelik sırtlarında Tiftik keçisi bulunmaktadır⁽¹¹⁾.

Tiftik keçisinin yaşadığı alanın kuzey sınırı, Evliya Çelebi'ye göre, Çankırı ve Bolu vilâyetleridir⁽¹²⁾. Charles Texier'nin eserinde bu sınır Çubuk Ovası olarak gösterilmektedir. 1325 yılı Ankara Vilâyeti Salnamesinde ise Kastamonu, Çankırı, Gerede, Mudurnu, Bolu merkez ve ilçeleridir. Son incelemelere göre Çankırı Türkiye'nin önemli bir tiftik merkezi halinde-

dir. Ilgaz Dağlarının kuzeyinde Kastamonu merkezi bu yörenin en çok Tiftik keçisi besleyen alanıdır. Daday ile Gerede ilçelerinin güney tarafları Tiftik keçisinin en kuzey sınırını oluşturmaktadır⁽¹³⁾.

1811 yılında Galatya Vilâyetini dolaşmış olan Turnefor, Kızılırmak'ın doğusunda hiçbir Tiftik keçisine rastlamamıştır. Buralarda sarkık, büyük kulaklı, kızıl renkli bayağı kıl keçileri görmüştür. Turnefor'a göre bu keçiler çok sütlü olup kılları da ancak keçe yapmakta kullanılmakta idi. 1325 yılı Ankara Vilâyeti Salnamesinde, Tiftik yetişen alanın doğu sınırı Boğazlayan, Akdağ Madeni ilçeleriyle Çorum Sancağı olarak gösterilmektedir. Son incelemelere göre ise, Küçük Yozgat, Karaca-Hasan dağlarında Tiftik sürülerine sık sık rastlanmaktadır. Bir yanda İdris dağı, öte yanda Elmadağı yamaçları bu hayvanların kolaylıkla beslendikleri alanlardır. Daha da doğuda Kızılırmak vadisinin sağ ve sol yanlarında yükselen topraklarda, Kalecik ve Keskin'de hemen her köyde Tiftik keçisi görülür. Yalnız Kızılıрмаğa karışan Delicesu vadisinde Tiftik keçilerine seyrek rastlanmaktadır⁽¹⁴⁾.

Tiftik keçisi yetişen alanın güney sınırına gelince; Charles Texier'ye göre, Anadolu'da dolaşan Pocok, Tiftik keçisi sürülerine ilk defa Sivrihisar taraflarında rastlamıştır. Paul Lukas'ın bildirdiğine göre, Ankara şehri yukarıda kalmak üzere sekiz on konaklık alanı kaplayan bir çember içinde Tiftik yetişiyordu, Haymana bu çemberin içine rastlıyordu⁽¹⁵⁾. 1325 yılı Ankara Vilâyeti Salnamesinde, Konya Vilâyetinin Akşehir ilçesiyle Karacadağ yay-

(9) Türk Mektupları, Busbeck, Hüseyin Cahit Yalçın çevirisi, Sa : 66

(10) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Sa : 432

(11) Türkiye'de Tiftik ve Kıl Keçisi Yetiştiren Sahalar, Hayri Günden.

(12) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Sa : 177

(13) Türkiye'de Tiftik ve Kıl Keçisi yetiştiren sa-halar, Hayri Günden.

(14) Türkiye'de Tiftik ve Kıl Keçisi yetiştiren sa-halar, Hayri Günden.

(15) Küçük Asya Charles Texiér, C. II, Sa : 437

laları, Tuzlugöl yöresi, Ankara vilâyetinin Kırşehir Sancağı merkez ilçesi Tiftik keçisinin güney sınırı olarak gösterilmektedir. Bugün Ankara'nın güney batısında Polatlı ilçesinde önemli sayıda Tiftik sürülerine rastlanmaktadır. Ankara'nın tam güneyine rastlayan Haymana ovasında sürüler bir derecede azalmaktadır.

Tiftik keçisi, yukarıda belirttiğimiz alanlar dışında, Mardin'in doğusunda Midyat ilçesinde, Cizre, Gürcüş, İdil, Nusaybin ilçelerinin çalılık bölgelerinde de görülmektedir⁽¹⁶⁾

Tiftik ve özellikleri

Ankara Keçisinin yününe «Tiftik» denir. 1325 (1909) Ankara Vilâyeti Salnamesine göre, Tiftik kaba, orta ve ince olmak üzere üç türdür. Kaba tiftiklerin çapı bir milimetrenin binde kırk veya ellisi, ortaların binde yirmi veya otuzu, incelerin ise binde on veya sekizi kadardır. İnce Tiftik yünü daima biraz kalın kıllarla karışır. Bunların fazla olması tiftiği değerden düşürür. Kalın kıllar Tiftik keçisinin sağrısında, butlarında veya bacak aralarında bulunur. Fazla geçerli olan, beğenilen kıl ince, sağlam ve çapı her yerinde bir olanıdır. Eğer bazı yerleri ince, bazı yerleri kalın olursa kolaylıkla kopar. Bu durum keçinin beslenmesindeki düzensizlikten ileri gelir. En çok dayanıklı olan Tiftik kılları fazla yağlı olanlarıdır⁽¹⁷⁾.

Tiftik ipliğine yumuşaklığı, sağlamlığı, parlaklığı veren yağ «Raşha-Suint» denir⁽¹⁸⁾. Bu yağın terkinde Olein, Palmatin, Margarin, İstearin bulunmaktadır. Olein veya Palmatini fazla tiftikler daha yumuşak olur. İstearini çok olan kıllar, renk bakımından fazla beyaz olursa da az dayanıklıdır, kolaylıkla koparlar⁽¹⁹⁾.

Tiftik kılları ne kadar uzun olursa o derece geçerlidir ve beğenilir. Uzun olmak için biraz kıvrıkcık olmalıdır. Zir çevresinden elde edilen Tiftik kılları helezon biçiminde kıvrıkcık ve uzundur.

Tiftiğin sağlamlığını anlamak için birkaç tel ayrılıp çekilir. Kolaylıkla kopmaz ise sağlamdır; koparsa hayvan hastalıklı, tiftik fena demektir. Ankara vilâyeti içinde beyaz renkli ve en beğenilen sağlam tiftik Ayaş ve Beypazarı'ndan elde edilmektedir.

Bufon'un anlattığına göre, Tiftik yapağısında parlak bir beyazlık vardır. Tüyler uzun, birbirinden ayrı, ipek gibi kendiliğinden kıvrıkcık, son derece incedir. İspanya'nın Merinos cinsinin en değerli yapağısı gibi yumuşaktır. Tiftik yalnız Ankara ve yöresinde yetişir. Buradan güneye gidildikçe Tiftik keçisi cinsinin bozularak kıllarının kalınlaştığı, kabalaştığı görülür⁽²⁰⁾.

Busbeck de Tiftik yapağısının gayet ince ve şaşılacak kadar beyaz olduğundan, güzellikte ipekten hiç de aşağı kalmadığından, bu kadar ince oluşunun keçilerin o yörede yetişen otlarla beslenmeleri sonucu ileri geldiğinin anlaşıldığından söz eder.

Tiftik ipliğinin ince, ipek kadar hafif ve her türlü dokumaya elverişli oluşunun özelliğini meydana getiriyordu. Eski devirlerde Ankaralılar soflarının haslığını, güzelliğini ve sağlamlığını Hacı Bayram Veli'nin kerametinden bilirlerdi. Evliya Çelebi bu konuya daha gerçekçi bir görüşle değinmekte ve şöyle demektedir : «Engürü halkı kendi soflarının haslığını Hacı Bayram Veli'nin kerametine istinad ederler. Ama, bize kalırsa Tiftiğin bu niteliği Ankara havasının, suyunun ve mev-

(16) Türkiye'de Tiftik ve Kıl Keçisi yetiştiren sahalar, Hayri Günden.

(17) Tiftiğin Fiziksel Nitelikleri için, bak! Türk Tiftikciliğinin Tarihçesi, S. Karabel, 1965, Bursa, Sa : 13

(18) Suint : Fransızca bir kelime olup koyun ve keçilerin vücutlarında bol miktarda rastlanan yağ anlamına gelir. Bu yağ kılların kaliteli ve hayvanın sağlıklı olduğunun işaretidir. Bak, Larous Universal.

(19) 1325 (1909) Ankara Vilâyeti Salnamesi.

(20) Küçük Asya, Charles Texiér C. II, Sa : 427

kiinin güzel oluşundan ileri gelir.»⁽²¹⁾. Tiftiğin ve bundan yapılan eşyanın bir özelliği de kolay kolay solmaması idi. Tiftiğin ilginç bir özelliğinden daha söz edilmektedir. Söylendiğine göre, Tiftikten dokunmuş sof kumaşından yapılan giyim eşyasında bit barınamazmış⁽²²⁾. Bunun doğruluk derecesini sorup öğrenemedik. Tiftiğin kumaş sanayiindeki rolünü arttırmak için sürekli araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmalar sırasında Tiftik ipliğinden dokunmuş materyallerin radyoaktif ışınlarla karşı koruyucu niteliği bulunduğu da ortaya çıkmıştır⁽²³⁾.

Tiftik ipliğinin yapılışı (Eğirme)

Busbeck'e göre, onaltıncı yüzyılda Tiftik yapağısı keçileri makasla kırpmadan elde ediliyordu. Ancak, Busbeck bu işin nasıl yapıldığına, Tiftik yapağısının nasıl elde edildiğine değinmemektedir. Onyedinci yüzyılda Ankara'ya uğramış olan Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde tiftiğin, keçileri kırpmadan elde edildiğinden söz ederek Busbeck'i doğrulamakla beraber bu işin nasıl yapıldığını da anlatmaktadır. Evliya Çelebi bu konuda şu bilgileri vermektedir : «Bu keçilerin tütünün makas ile kırksalar haşın olurdu. Ama, yolarlarsa Eyüp Peygamber ipeği kadar yumuşak olurdu. Ne varki, tüyleri yolunurken fakir keçilerin bağırsmaları en yüksek dereceyi bulurdu. Kibarlar onların bağırmalarını önlemek için şöyle bir yol bulmuşlardı : Önce keçileri yolacak yerde suyu kireç ve kül ile karıştırıp onları bu şerbetle yıkarlardı. Ondan sonra tüylerini zahmetsizce yolarlardı. Keçiler çıplak kalırlardı.»⁽²⁴⁾.

Koyun ve keçilerin tüylerini yolarak yün elde etmek çok eski bir yöntem idi. **Charles Texiér**'ye göre, yapağının Latince adı olan «Vellera» yolmak anlamına gelen «Vellere» sözcüğünden alınmıştır. Eskiden Sicilyalı çobanlar da koyun yünlerini, daha ince sürsün diye, yolarak alırlardı. Yolarak yün elde etme yöntemi Kilya'da da uygulanıyordu⁽²⁵⁾.

Keçilerin kıllarını yolarak tiftik elde etme yöntemi onsekizinci yüzyıldan sonra bırakıldı. Ondokuzuncu yüzyılda artık, keçiler akar suda temiz bir surette yıkanıyor, ondan sonra kılları makasla kırılıyordu. Bugün de bu yöntem uygulanmaktadır.

Bir Tiftik keçisinden alınan yün yerine göre değişmektedir. Eskiden Beypazarı, Ayaş, Sivrihisar ve Zir ilçeleriyle Kırşehir yöresinde her keçiden ortalama bir buçuk okka⁽²⁶⁾ Tiftik alınırdı.

Eskiden Tiftik keçileri kırıldıktan sonra elde edilen yünler uzun dişli bir tarakla taranır, sonra da bükülür, yani eğrilirdi. Eğirme işi elde yapılırdı. Maddi durumu iyi olan bir ev kadınından çoban karısına kadar yörenin bütün kadınları bu işle uğraşırlardı. O zaman çıkırcık yöntemi bilinmiyordu. Yün eğirme işinde öreke⁽²⁷⁾ kullanılıyordu. Eğirici bu işi oturarak yaptığı gibi gezerek de yapardı. Eğirme işi oturarak yapıldığı zaman öreke bir ayak üzerinde ve oynamayacak biçimde eğircinin önüne dikilirdi. Çoğu zaman kadınlar örekeyi bellerine geçirerek tarlada, bağ ve bahçede hem gezerler, hem de bu işi yaparlardı. Bu gün de pek çok köyde yün eğirmede bu yöntem uygulanmaktadır. İncelik, beyazlıkla beraber ipliğin farksız olarak, yani düzgün eğirilmesi değerini arttırırdı. Üç tel iplikler en ince ve en makbul olanı idi.

1858 yılında Ankara'ya gelmiş olan prenses Belgiojoso tiftikten, «renge ne olursa olsun inceliği, yumuşaklığı ve par-

[21] Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Sa : 432.

[22] Ankaram, Şeref Erdoğdu, Ankara 1965, Sa : 135

[23] Türk Tiftikçiliğinin tarihçesi. Salih Karabel, Bursa 1965, S. 12

[24] Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Sa : 432

[25] Küçük Asya, Charles Texiér,, C. II, Sa : 429

[26] Okka : Binikiyüzseksenüç gram gelen ve eskiden yurdumuzda kullanılan ağırlık ölçüsü. Dirhem denilen dört yüz birime bölünürdü.

[27] Öreke : Eğirilecek yünün tutturulduğu bir ucu çatal değnek.

laklığı daima birdir. İnsan bunları görünce, bunun yeni keşfolunmuş bir usul ile dalgalanmış ve tokalanmış en ince iplik olduğu diyeceği geliyor. İşte bu kıl ile Ankara'da çok değerli sof, her türlü çorap, eldiven ve sair örülür.» şeklinde söz etmektedir. W. Held de bu konuda şunları söylemektedir : «Küçük keçilerin kılları (tiftiği) incelikleri bakımından en güzel ipliğe rekabet eder. Dünyaca ün almıştır. Orta Çağ sonunda Ankara keçisinin tiftiği takdir edilmeğe başlamıştır.»⁽²⁸⁾.

İlçe ve köylerde eğrilen tiftikler Ankara pazarına ve yöredeki pazarlara götürülüp satılırdı. Yapımcılar ve ihtiyaç sahipleri bunları alarak sof denilen kumaşı ve öteki eşyaları yaparlardı.

Onaltıncı yüzyılda sofculuk gelişmişti. Bu sanatın gelişmesine engel olacak hareketlerden kaçınılmasına devlet ve iş sahiplerince çok dikkat edilirdi. Bu sebeple Tiftik yapağısı ham olarak memleket dışına çıkarılmazdı. Ayrıca, ihtiyaçları oranında Tiftik ipliğinin Ankara ve yöresinde sof dokuyucularına satılması zorunluğuydu⁽²⁹⁾. Ancak ihtiyaç fazlası iplik vilâyet dışına çıkarılabildi. Bu hususta emir vardı, sıkı önlemler alınmıştı. Buna rağmen emir ve yöntemler dışına çıkarak bazan Tiftik ipliğinin İzmir, Halep vilâyetlerine dış memleketlere götürüldüğü ve bunun şikâyetlere yol açtığı görülmektedir. Nitekim, onyedinci yüzyıl ortalarında İstanbul Gümrük Emniyeti tarafından, bazı tüccarların Tiftik ipliğini Ankara'dan alıp başka yerlere götürdükleri yolunda saraya şikâyette bulunulmuştur. Bunun üzerine gönderilen bir fermanda, Tiftik ipliğinin Ankara'dan alınıp başka yere götürülmesinin önüne geçilmesine son derece dikkat edilmesi ve böyle bir durumun meydana gelmesine izin verilmesi bir defa daha ilgililere sıkıca tenbih edilmek gereği duyulmuştur⁽³⁰⁾.

Sof ve sofculuk

Sof bir çeşit sertçe, incemsi yünlü kumaş anlamına gelir. Ham ipekten yapı-

lmış sarıklık kumaşa da sof denir⁽³¹⁾. Lehçe-i Osmani'de sof, «yünden şey, Ankara sofu, Engürü şalısının bir türü.» olarak tarif edilmektedir. **Charles Texiér** bunu **Cymatilis** diye adlandırmaktadır⁽³²⁾.

Tiftik yününün eğrilip iplik haline getirilmesi, sonra da iplikten sof denilen kumaşın dokunması, boyanması, cenderelene işinin yapılması, kısacası «Sofculuk» Ankara ve yöresine özgü bir sanat idi. Tiftik keçisinin, Anadolu'ya onüçüncü yüzyılda Cengiz istilasını üzerine Türkistan'dan göç etmek zorunda kalan Türkmenler tarafından getirilmiş olması ihtimali, ortaya konulmuş olanların en kuvvetlisi olduğuna göre, Sofculuk sanatının da onüçüncü yüzyıl sonlarına doğru Ankara ve yöresinde doğmuş ve gelişmiş olduğu söylenebilir. Bu tarihlerde sof Türk saraylarında en makbul ve değerli armağan olarak kabul edilmeğe başlamıştır. Nitekim, Aşıkpaşa Zade'nin bildirdiğine göre herhangi bir amaçla Osmanlı Padişahları'nı görmek üzere saraya gelen ziyaretçilerin kimine sof, kimine çuha, kimine de akçe-armağan edilirdi⁽³³⁾.

(28) Ankara Tarihi, Avram Galanti, Sa : 135.

(29) «...Ankara ve Kângırı (Çankırı) sancaklarında ve Beypazarı ve Sivrihisar'da hasıl olan sof ipliği sofculara fûruht olunagelip vilâyet-i ahara iplik gitmek emr-i şerif vacibül ittiba ile memnu, ve menhi iken İzmir ve Halep ve küffar-ı hâksar taraflarına iplik gitmekle...» (Hicri 1048 (1638) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'iye Sicilleri)

(30) «...Ankara'dan tiftik ipliği olunup ahara diyara götürüldüğü mesmuu humayunum olmağla her vechiyle mes'ul ve muatop olmuşsuzdur. Evvel ve ahır ve alâ ma kân mukarrerdur buyurdum ki vusül buldukta sadır olan ferman-ı celiül kadrim üzere amel edüp dahi bu hususa her biriniz kemal-i takayyüt tam ile mukayyet olup göresiz arzolunduğu üzere ise muhkem tenbih ve tekit eylesesiz ki Ankara'dan Tiftik ipliği alıp ahara diyara götürmeyeler...» (Hicri 1053 (1643) yılı Ankara Mahkeme-i Şer'iye Sicilleri)

(31) Türkçe Sözlük. T.D.K.

(32) Küçük Asya, Charles Texiér C. II, Sa : 429

(33) Aşık Paşa Zade Tarihi, Sa : 191

Onbeşinci yüzyıldan sonra sofculuk Ankara ve yöresinde yaygın bir hale gelmiştir. Evlere kadar her yerde Tiftik işleyen tezgâhlar kurulmuştu⁽³⁴⁾. Onyedinci yüzyıl ortalarında Ankara'ya gelen Evliya Çelebi, bu yörede sof tezgâhlarının bulunduğu, sofun bu tezgâhlarda dokunduğundan söz etmektedir. Evliya Çelebi'ye göre, yalnız Zir İlçesi'nin merkezi olan İstanos'da sof ve muhayyer işleyen bin tezgâh bulunuyordu⁽³⁵⁾. İslâm Ansiklopedisindeki bir kayda göre de, 1812 yılında Ankara yöresinde bin kadar dokuma tezgâhı bulunuyor, bu tezgâhlarda onbin dokumacı çalışıyordu. Yöresel bir eserde de Ankara'da devrin bin kuruşuna kadar kaputluk çok güzel soflar dokunup boyahanelerde boyandığından ve Tiftikten iyi seccadeler yapıldığından söz etmektedir⁽³⁶⁾.

Evliya Çelebi Beypazarı'ndan söz ederken, «Halkın kâr-u kisbleri Tiftik keçisi olmakla pazarında çok sof ipliği satılır, müşterisi vardır. Senede bir kantar⁽³⁷⁾ sof ipliği satılıyor.» demektedir. Adı geçen, Beypazarı'ndaki tezgâh sayısını belirtmiyorsa da «sofu olmaz, ama lâtif muhayyer olur» demekle burada sof dokunmadığına, ama çok güzel muhayyer işlendiğine işaret etmektedir. Evliya Çelebi, Çankırı'nın Karacalar köyünde de «sof, şâli, şemle kırmızı kuşak, muhayyer ve türlü bezler dokunduğunu, bunların ticaretinin yapıldığını, Çankırı'nın özellikle kuşağının ünlü olduğunu belirtmektedir⁽³⁸⁾.

Evliya Çelebi'ye göre, kadın erkek Ankara halkının işi sof ve muhayyerciliktir. Sof ve muhayyer tezgâhlarda dokunur, boyahanelerde boyanır, yıkanır ve cendelenirdi. Bu işleri dokumacılar, boyacılar, yuyucular ve cendeciler yapardı.

Evliya Çelebi boyama işinin nasıl yapıldığını şöyle anlatmaktadır : «Büyük bir kazanı ateşin üzerine oturtup içine yarıya kadar su koyarlar ve buna istedikleri renkte boya katarlar. Sonra, dokunmuş sofları deste deste kazanın içine yerleş-

tirirler. Yerleştirme işi tamamlandıktan sonra kazanın ağzını kapatıp etrafını hamurla sıvarlar ve hemen altını ateşlerler. Kazanın içinde sıcaklığın şiddetinden meydana gelen buhar soflara vurup Tanrı işi türlü türlü öyle izler meydana gelir ki, Mâni ve Behzat⁽³⁹⁾ kalemi çekmekte acizdir. Bu sof dahi Engürüye mahsustur.»⁽⁴⁰⁾.

Busbeck de sofun dokunduktan sonra işlenmesini şöyle anlatmaktadır : «Bir tazyık aleti ile ona, üzerine dökülen sular sayesinde dalga dalga bir şekil veriliyor. Daima çizgiler halinde geniş hareketler kazanan kumaşlar çok makbul olarak kabul edilir. Eğer hareketler küçük ve uzunlukları değişik olursa ve birbirlerinin içine karıştırsa bu bir kusur kabul edilir, fiyat birkaç altın az tutar.»⁽⁴¹⁾.

Tiftik ipliğinin iyisi sof dokunmasında kullanılırdı. Kabacası kuşakçı esnafı-

(34) Hicri III (1699) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye sicillerinde bir Ankara evinden söz edilirken evde «...bir bab fevkanî sofa ve bir bab tabhane ve tabhane içinde bir bab tahtanî oda ve bir kiler ve bir bab sof kârhanesi...» bulunduğu kaydedilmektedir.

(35) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Sa : 432

(36) İslâm Ansiklopedisi, Ankara maddesi

(37) Kantar : Eskiden kullanılan kırkdört okkalık bir ağırlık birimi.

(38) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Sa : 432

(39) Mâni : Sasaniler tarihinde bu adda bir ressama rastlanmaktadır. Milâdi 216 yılında doğmuştur. Dehâ sahibi bir ressamdı. Kurduğu yeni bir din için yazdığı Ertengi Mânî adlı kitaba yaptığı resimlerle ün kazanmıştır. 276 tarihinde derisi yüzüldükten sonra asılmıştır. Onikinci yüzyılda Mânî adında başka bir ressam da yaşamıştır. Behzat : 1440 yılında Herat'ta doğmuş büyük bir sanatkârdır. Resim alanında gösterdiği üstün yetenek dolayısıyla Timur tarafından Sultan Mirza'nın sarayına ressam olarak alınmıştır. Behzat pek çok öğrenci yetiştirmiş, aynı zamanda kendine özgü bir çığır açmıştır. Şah İsmail-i Sefavî tarafından Tebriz'e davet edilerek saray ressamı olmuştur. Şehname, Hamse-i Nizâmî, Leylâ ve Mecnun gibi dünyaca ün yapmış eserlerini yapmıştır.

(40) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Sa : 432

(41) Türk Mektupları, Busbeck, H. Cahit Yalçın çevirisi, Sa : 71

na verilir, onlar da bundan kolan kuşak ve tekbent yaparlardı. Bu bir kanun gereği ve gelenektir. Ne var ki, Tamga Mukataası Eminleri ve sofcular, tamamen kanun ve geleneklere aykırı olarak, «bu iş sonradan meydana çıkarılmıştır, mukataaya zarardır» diyerek kuşakçıların kaba tiftik kullanmalarına engel olur ve onları bu hususta sıkıştırıp rahatsız ederlerdi. Aslında, kuşakçıların yaptıkları kanun ve geleneklere aykırı değildi. Damga Eminleri ve sofcular bu işi kuşakçılara zarar vermek ve çıkar sağlamak amacıyla yaparlardı. Bu tür haksız hareketlerin önlenmesi için çoğu zaman devletin işe karışması gerekirdi⁽⁴²⁾.

Gerek sofçu esnafı, gerek örgütün başında bulunan sorumlular mesleğin geleceğini korumak, itibarına gölge düşürmemek için çok dikkatli ve titiz davranırlardı. Hiçbir zaman hileli ve kalitesi düşük iş yapılmasını istemezlerdi. Bu sebeple, sanatın ehli olmayanları, yaptıkları işlere hile karıştıranları aralarında barındırmazlar, gerekirse bu gibileri mahkemeye başvurarak aralarından atarlardı. Kısacası, mesleğin geleceğini ve itibarını ilgilendiren işlerin kontrolü bakımından meslekten olanlar ve sorumlular arasında sıkı bir iş birliği ve dayanışma vardı⁽⁴³⁾.

Sofların boyanıp cenderelenmesinde büyük bir titizlik gösterilmesi, temiz su kullanılması gerekirdi. Yoksa, renkler bozuk çıkardı. Ankara'da bir miri boyahane vardı. Soflar burada boyanırdı. Boyahane-nin, başka hiç bir kuruluş ve kişi tarafından kullanılmayan özel bir suyu vardı. Bu su tabak dükkânlarının altından geçerek boyahaneye gelirdi. Mahkeme-i Şer'îye kayıtlarından öğrendiğimize göre, on yedinci yüzyıl ortalarına doğru tabaklardan bazıları, dükkânları içinde gizlice delik açıp kendi ihtiyaçları için boyahane suyunu kullanmaya kalkışmışlardır. Bu yüzden hem tabakhanenin suyu azalmış, hem de kirlenmiştir. İş bu kadarla da kalmamış, kirli su kullanılması sofaların renklerinin

bozulmasına, cendereden sınık çıkmalarına sebeb olmuştur. Bunun üzerine boyahane suyunun tabak esnafı tarafından kullanılmasının yasaklanması için mahkemeye başvurulmuştur⁽⁴⁴⁾.

Tiftikten yapılan işlerin kaliteli olması için Tiftik yününün çok iyi yıkanıp temizlenmesi gereklidir. Eskiden çobanlar Tiftik keçilerinin temizliğine özen gösterirler, onları duru dere sularında yıkarlardı. Son zamanlarda, dünyada Tiftik yününün yıkanmasında kullanılan metodlar ve araçlar çok geliştirilmiştir. Önemli bir ham madde ve döviz kaynağı olan Tiftiğin yıkanması ile ilgili olarak memleketimizde de araştırma ve çalışmalar yapılmaktadır⁽⁴⁵⁾.

Sof ve muhayyerin boyanmasında iyi cins boya kullanılması da çok önemli idi. Eskiden buna büyük özen gösterilirdi. Onyedinci yüzyılda Ankara'daki boyahane Ermeniler tarafından işletiliyordu. Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicillerindeki bir kayda göre, boyacılık sonraları daha gelişmiş ve Müslümanlardan meydana gelen bir

(42) «...emr-i şerif ve ferman-ı müteal varid olup mazmun-u münifinde kadim-ül eyyamdan sof ipliğinin güzidesi sofa hırcolunup kabacası ile tekbend ve kolon kuşak işlenegelmiş iken halâ Damga Emni olanlar mücerret ekl-ü bel için bunları rencide edermiş...» Hicri 1041 (1631) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri.

(43) «...nam kimesneler mahzarlarında her biri üzerlerine dava ve takrir-i klâm edip mezburan Esseyit Mahmut ve İbrahim Sanat-ı mezburede racil (ehliyetsiz) olmağa sanatımıza külli kesat vermiştir. Mezburan Esseyit Mahmut ve İbrahim'den sual olunup men-ü def olunmak matlubumuzdur. Gibbessüal mezburan Seyyit Mahmut ve İbrahim cevaplarında filvakı sanat-ı mezburede racil olduklarına her biri ikrar ve itiraf eylediklerinden... sanat-ı mezburede men'birle...» Hicri 1105 (1693) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye sicilleri.

(44) Hicri 1041 (1631) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri.

(45) Tiftik Elyafının Karakterine Uygun Yıkama Sisteminin Araştırılması, Bayrak Yüksel, İstanbul 1969.

birliğin eline geçmiştir. Bu birlik sof ve muhayyerlerin boyanmasında iyi çivit kullanmaya özen göstermekle beraber kalitesiz boya kullananlarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Çünkü, boyama işinde arada sırada hileye başvurulduğu görülüyordu. Nitekim 1631 tarihini taşıyan bir belgeye göre, Ankara'da muhayyer dokuyan Ermenilerden bir kısmı lök işi yapmaya, yani muhayyerleri lök⁽⁴⁶⁾ ile boyamaya kalkışmışlardır. Düzen bozuculuğundan başka birşey olmayan bu hareket yasaklanmakla beraber bu tür hileye başvuranların ellerinde bulunan lök ile boyanmış muhayyerlere de el konulmuştur⁽⁴⁷⁾. 1609 tarihli bir ilâmda da hileli bir boya işinden söz edilmektedir. Olay üzerine boyacılar tarafından yapılan şikâyet şöyledir : «Hepimiz ortağız, beraberce Damga Eminleri ve Şeyhlerimiz yardımıyla bir yerde tiftik boyarız. Bu işin kalp ve fena olmasına büyük bir dikkat ve özen göstermeğe çalışırız. Eski yöntemlere, bu hususta konulmuş yerinde nizamlara uygun hareket ederek kızıl olan ipliklerle dokunup genellikle memlekette satılan sof ve şali'nin boyaları temiz ve katkısız olduğundan bizlere ve alıp satanlara ve bundan geçimini sağlayan zengin ve fakara yarar ve Mukataaya da gelir sağlanır. Durum böyle iken, bazı kişiler ham tamaa kapılıp hile ve desiseye başvurmakta dırlar. Müşterek olan çivitlerimizden gizlice birer miktar alıp kendi yerlerine götürmekte, aşağı değerde gayet kötü çivit satın alıp bunları bizim alâ çivitlerimizle karıştırıp yerlerinde veya başka yerlerde gizlice kalp boya kullanmaktadırlar. Böylece, düzenimizin bozulmasına ve alışverişin kesatlaşmasına, satın alan Müslüman ve Keferenin kadre uğramasına, miri malının, gelirinin azalmasına sebep olmaktadır⁽⁴⁸⁾...».

Boyamada olduğu gibi dokuma işinde de bazan hileye sapıldığı, mesalâ tiftik ve koyun yünü karışımı iplikten sof dokunduğu görülürdü. Onyedinci yüzyıl başlarında Anadolu'da eşkiyalık hareketi

kaygı verici boyutlara ulaştığı zaman böyle bir yola sapılmıştı. Çünkü, Tiftik yetiştiren alanlar eşkiya baskınlarına uğramış, Tiftik sürüleri eşkiyaların eline geçmişti. Bu baskın ve saldırılardan sofcular ve sof ticareti yapanlar geniş ölçüde etkilenmiş, piyasada Tiftik darlığı kendini göstermişti. Bazı çıkarıcılar bu durumdan yararlanma fırsatını kaçırmamışlar, tiftiği yün ipliği ile karıştırıp piyasaya hileli sof sürmeye kalkışmışlardır. Kalitenin düşmesine, sofcuların ve tüccarların zarar görmesine, halkın hoşnutsuzluğuna sebep olan bu hareket tepki yaratmış. sofcu esnafı ve tüccarlar Tiftik ipliğine yün karıştırılmasının yasaklanması, bunu yapanların mallarına el konulması, meslekten menedilmeleri hakkında mahkemeye başvurup karar çıkartmak gereğini duymuşlardır⁽⁴⁹⁾.

(46) Lök : Lâk anlamına gelen koyu, kalın ve kuvvetle yapışan Hint Zamkı. Gomalak. Boya katılarak balmumu yapılır. Boya ve yaldızcılarının löklü astar sülgeni. Lika : Boyacılıkta ve yaldızcılıkta astar olarak kullanılan bir çeşit zamk. Lâk.

(47) «...Sofcular Şeyhi olan Pir Ahmet nam kimesne ve sair ehl-i vukuf sofcu taifesinden istintak olundukta... lök işi işlemek bid'at olduğundan... lök işi işlemeyüp badelyevm yedlerinde lök ile boyanmış muhayyer bulunursa miri için girift olunmak tenbih... Hicri 1041 (1631) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'iyeye Sicilleri.

(48) 1018 (1609) Tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'iyeye Sicilleri.

(49) «...Mehmet nam boyacı yirmiyedi pare kırmızı yünlü sof ve otuz sincabi sof ve iki kat argaçlı, iki pare sincabi yapağılı sofları cendereci... nam zimmi cendereleyip vechi merkum üzere bulunup mahkeme-i şerifiye götürdüklerinde mezbur boyacı Mehmet yünlü sofları badettenbih boyadığın ikrar ve mezkûr... zimmi cendere eylediğin itiraf ettiklerinden balâda zikrolunan yünlü soflar miri için girift olunup boyacı Mehmet'in boyacılıktan ve cenderecinin cenderecilikten menedilmeleri... ve min ba'd boyahane ve cendereye karışmamaları için tenbih...» (1023 - 1614) Tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'iyeye Sicilleri.

Sırası gelmiş iken şunu da belirteyim : sözünü ettiğimiz devirde, bugünkü anlamda karaborsacılık da yapıldı. 1609 tarihinde Ankara Mukataası Müfettişine gönderilen bir fermanla böyle bir kara borsa olayından şikâyet edilmektedir. Fermanla, «...sözü edilen kasabada bazı madrabazların sof işlenen tiftiği toplayıp zamanı geçtikten sonra fazla fiyatla satabilmek için sakladıkları, tezgâh işleten bazı iş sahiplerinin de kendilerine gerekli olandan çok Tiftik alıp fiyat artışına yol açtıkları, bunun sonucu olarak tezgâhların işlemeyip battal kaldığı, dolayısıyla miri malına gadir ve iltizamin azalmasına ve zarar görmesine sebep olduğu...» bildirildikten sonra bunun önüne geçilmesi istenilmektedir. Ancak, bir vesile ile yukarıda da işaret edildiği üzere, bu gibi kanunsuz ve usulsüz harekette bulunanlarla hileli işlere girişenler, malları elierinden alınmak suretiyle cezalandırılırdı⁽⁵⁰⁾.

Ankara ve yöresinde dokunan sof ve muhayyer denilen kumaşların en ve boyları belirli idi. Bunların belirlenmiş ölçüler dışına çıkılarak dokunması yasaktı. Böyle olduğu halde Tiftik ipliğine yün karıştırıldığı gibi zaman zaman eni ve boyu eksik kumaşlar dokunduğu, yeni adlar altında, ölçüleri değişik kumaşlar meydana getirildiği de görülürdü. Hicri 1053 (1643) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye sicillerinde sof ve muhayyerlerin ikişer arşın⁽⁵¹⁾ eksik işlendiğine dair saraya yapılan bir şikâyet üzerine Ankara kadılığına gönderilen bir fermanla rastlanmaktadır. Fermanla, «...kalb işlemeyüp pak işleyüp noksan etmeyeler. Kalb işleyenlerin kanunla haklarından geline...» diye ilgililere emir verildiği görülmektedir⁽⁵²⁾.

Tiftikten yapılan Şâlinin her bir topu sekiz, donluğun ise on üç, on dört zıra' idi. Gerçi bu ölçüler değişmezdi. Ama, bazan özel emirlerle değişik ölçülerde dokuma yapıldığı olurdu. Bunun bir örneğini padişah üçüncü Ahmet zamanında görüyoruz. Onüç ondört zıra boyunda olan donluk

softan bir kerrake⁽⁵³⁾ çıkmıyordu. Bu sebeble padişah, «nefs-i nefisi humayunları için» kerrake yapılmak üzere, saraydan gönderilen örneğe uygun olarak, «alâ ve düz ve ince ve sık dokunmuş ve boyaları dahi keskin ve şeffaf ve berrak olmak üzere», çok acele donluk kumaş dokunmasını emretmiştir. Bu amaçla gönderilen fermanla, dokunacak kumaşların Musulî sof eninde ve onbeş, olmadıği takdirde onsekiz zıra' boyunda olması ve dokunukça da ceste ceste gönderilmesi istenmiştir⁽⁵⁴⁾.

Onyedinci yüzyıl sonlarına doğru tüccarlar fazla kazanç sağlamak hirsıyla ellialtı zıra'lık «Mahayyer-i Kebir» ve «Filyor»⁽⁵⁵⁾ adıyla yeni muhayyer çeşitleri ortaya çıkarmışlardır. Bu yeni tip muhayyerlerin piyasaya sürülmesi İzmir, İstanbul ve Halep'e gönderilmek üzere tüccar tarafından alınagelen Tiftik ipliğinin alımını yavaşlatmıştır. Tüccar daha çok geçer değerde olan muhayyer satın almaya yönelmiştir. Bu durum Damga Mukataasına⁽⁵⁶⁾

(50) Hicri 1018 (1609) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri.

(51) Arşın : Eskiden kullanılan ve aşağı yukarı metrenin üçte ikisine eşit olan uzunluk ölçüsü.

(52) «...sof ve muhayyer işleyen ustaların bazıları işledikleri sof ve muhayyeri kanun-u kadimden ikişer arşın nakıs ve kalp ve çalık işlerler deyü bildirip... sof ve muhayyer işleyenlere muhkem tenbih ve tekit eylesin ki işledikleri sof ve muhayyeri kanun-u kadim üzere işleyip kalp ve çalık işlemeyip nakıs etmeyeler...» Hicri 1052 (1642) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri

(53) Kerrake : Eskiden kullanılan ince softan, hafif ve dar bir üstlük.

(54) Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı, Ahmet Refik Altınay, İstanbul : 1930, Sa : 76

(55) Filyor : Eski harflerle (feliver) biçiminde yazılan bu kumaşın adını böyle okuduk. Doğrusunu bulamadık. Felyor, felivör, feliver gibi de okunabilir.

(56) Damga Mukataası : Mukataa, eskiden belli bir kira karşılığı birine pazarlıkla bırakılan bir toprak parçası/Damga Mukataası : Pazarlıkla birine verilen damga vergisi.

zarar verdiği için Damga Eminlerinin şikâyetine yol açmıştır (57).

Sofların cenderelenmesi bir yönetime bağlı idi. Mesela, Onyedinci yüzyılda bir cenderede yetmiş kıt'a sof çekilir ve her kıt'a için devlete üçer buçuk akçe vergi ödenirdi. Bu, uyulması gereken bir kuraldı ve herkes bu kurala uymak, devlet malına zarar vermemek zorunda idi. Ama, bazen cendereci esnafı iki kıt'a sof edip, aslında her cenderede yetmiş kıt'a sof çektikleri halde otuzbeş kıt'a çekmiş gibi gösterirler, yetmiş kıt'a üzerinden vermeleri gereken vergiyi otuz beş kıt'a üzerinden vererek kendilerine çıkar sağlamağa kalkarlardı. Bu tür bir olayın geçmiş olduğu, mahkeme kayıtlarında görülmektedir.

Muhayyer adı verilen kumaş daha çok Beypazarı'nda dokunmakla beraber Ankara'da da muhayyer dokuyanlar vardı. Bunlar genellikle Ermenilerdi. Ankara'da muhayyer dokuyan esnaf bazan toptancı tüccarlardan avans alarak mallarını daha dokumadan satarlardı. Bu yüzden de Ankara ve çevresindeki pazarlarda muhayyer darlığı kendini gösterirdi.

Ankara'da sof ve muhayyer işleyenlerden başka Tiftikten kolan kuşak dokuyanlar da vardı. Bunlar ayrı bir sınıf meydana getirirlerdi. Kolan kuşak dokuyanlar aynı zamanda tekbent de dokurlardı.

Eskiden erkek giyiminde kuşağın önemli bir yeri vardı. İmparatorluk sınırları içinde şehirlerde, özellikle kasaba ve köylerde yaşayan erkeklerin pek çoğu kuşak kullanıyordu. Bu sebeple kuşak her yerde aranırdı ve bunun geniş ölçüde ticareti yapılırdı.

Ankara'da kuşak dokuyucularından başka kuşak satıcıları da vardı ve bunlar ayrı bir sınıf meydana getiriyorlardı. Eskiden şehirlerde her esnafın belirli semti vardı. Ankara'da da kuşak satıcıları Rum Mehmet Paşa evkafından olan hanın (şimdiki Anadolu Medeniyetleri Müzesi binası) çevresindeki dükkânlarda iş yaparlardı (58). Her esnaf gibi kuşakçılar da iş yerlerini bırakıp başka yere gidemezler, şehrin başka bir semtinde dükkân kiralayıp iş yapamazlardı. Bunun içindir ki, onyedinci yüzyılda han çevresindeki kuşak satıcılardan bazılarının dükkânlarını bırakıp Mahmut Paşa çarşısında tuttukları dükkânlara taşınmaları olay yaratmıştı. Çünkü, onlar bu hareketleriyle hem vakıf gelirinin azalmasına, hem de dükkânlarını bırakmayan kuşakçıların zarara uğramalarına sebep olmuşlardı. Durumun İstanbul'a şikâyet edilmesi üzerine, dükkânlarını bırakıp gidenlerin eski yerlerine dönmeleri için padişah tarafın-

(57) «...Medine-i Ankara'da mütemekkin sofcu taifesinden... meclis-i şer'i hatiri lâzımüt-tevkırde binyüzdokuz senesine mahsus olmak üzere medine-i mezburede Damga Mukataasına emin olan ...Mehmet Ağa mahzarında her biri ikrar ve takrir-i kelâm idüp sene-i merkumede elli altı tabir olunur. Muhayyer-i Kebir ve Filyor tabir olunur. Muhayyer-i Sağır ihdas ve nesç eylediğimizden naşi bezirgân taifesi İzmir ve Halep ve İstanbul taraflarına giden Tiftik ipliği iştirasına rağbet etmeyip değerleri mürür eden muhayyerleri iştirat etmeleriyle Mukataa-i mezbure malına külli zarar müterettip olup...» Hicri 1110 (1698) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri.

(58) Mahmut Paşa Bedesteninin kapılarından biri Kuşakçılar Kapısı, biri de Sofcular Kapısı adını taşıyordu (Bak! Hicri 1111 yılı Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri).

dan Ankara'daki ilgililere bir ferman gönderilmesi gereği duyulmuştur⁽⁵⁹⁾.

Soflar dokunup boyandıktan ve cendereden geçirildikten sonra damgalanırdı. Bu işi Damga Eminliğindeki görevliler yaparlardı. Sofların damgalanması için emir ve geleneklere uygun olarak işlenmiş olması gerekirdi. Yün karıştırılmış Tiftik ipliği ile veya noksan dokunmuş hileli soflar damgalanmazdı. Bir mahkeme ilânında belirtildiğine göre, yün ipliği karıştırılarak sof dokunması «ayıp bir şeydi, devr-i Ademden beri olagelmiş şey değildi. Herkesin zararına idi.». Bu gibi hileli soflar damgalanmaz, mahkeme kararıyla toplattırılıp yok edilirdi. Yalnız bazı zorunlu hallerde devletin bu gibi işleri hoşgörü ile karşıladığı da olurdu. Yukarıda da açıklandığı üzere on yedinci yüzyıl başlarında Tiftik sürüleri eşkiyalar tarafından sürülüp götürüldüğü, bu yüzden Tiftik yokluğu baş gösterdiği zaman Tiftik eksikliğini gidermek için tüccarlar ve sof yapımçıları Tiftiğe yün karıştırarak sof dokuma yoluna gitmişlerdi. Devlet bu hareketi doğru karşılamamakla beraber Tiftik azlığı sebebiyle, dokunmuş olan yün karışımı sofların bir defaya mahsus olarak damgalanmasını, ama, bir daha bu biçimde sof dokunmasına izin verilmemesini emretmiştir⁽⁶⁰⁾.

Görülüyor ki, Osmanlı devlet yönetiminde sıkı bir nizamcılık, kanun egemenliği vardı. Devlet hiyerarşisi, müslüman ve hristiyanların yaşam biçimleri, giyimleri, cemiyette iş hayatı ve iş hayatı ile ilgili kuruluşlar, kısacası herşey kanunlara, kurallara ve geleneklere bağlı olarak bir düzen ve disiplin içinde yürütülürdü. Bu düzen dışına çıkılamazdı. Bunu sağlamak için ağır müeyyideler konulmuştu.

Sofcular örgütü

Her esnafın olduğu gibi sofcu esnafının da, yani dokuyucuların, boyacıların, yuyucuların ve cendrecilerin bağlı oldukları bir örgüt vardı. Sofcular da sa-

natlarının özellikleriyle ilgili kanun, kural ve geleneklere uymak zorunda idiler. Tiftik ve sof Ankara'nın önemli gelir kaynaklarından biri olması sebebiyle bu işle uğraşan esnafın bağlı bulunduğu kuruluş ta çok güçlü idi. Sof ve muhayyer yapım işleriyle uğraşanlar meslekle ilgili kurallara uymak, mesleğin onuruna leke düşürecek hareketlerden sakınmak, sağlam hilesiz mal üretmek zorunda idiler. Esnafın kurallara ve geleneklere uygun iş görmelelerini sağlamak, onların haklarını korumak örgütün başında bulunan kişilerin görevleri idi. Bunlar Sofcular Şeyhi, Yiğitbaşı, simsarlar ve tellallardı.

Sofcular Şeyhi örgütün başı idi. Bunun esnaf üzerinde büyük nüfuz ve etkisi vardı. Sözünden dışarı çıkılmazdı. Şeyh esnafın işlerini iyi yapıp yapmadıklarını, kurallara uyup uymadıklarını adaletli biçimde denetler, onların başkalarına karşı haklarını korurdu.

Şeyh ile esnaf arasındaki ilişkiler karşılıklı güven ve birbirlerinin haklarına saygılı olma temeline dayanıyordu. Çalışkan, teşkilâta yararlı olan Şeyhler her zaman saygı görürlerdi. Ama, iyi bir tutum izle-

(59) «...ahar çarşıda dükkân tutmakla sairlerinin dahi beyü şirasının kesadına perişan olmalarına bais oldukları vakı İse kadimden Mahmut Paşa çarşısında sakin olan kuşakçı taifesin mutad-ı kadim üzere kaldırıp kadimi dükkânlarına götürüp iskân ettirip min baad şer' ve kanuna ve emr-i humayunuma ve kadimden olugelmiş muhalif bir ferde taallül tereddüt ve canib-i vakfa adir ve teaddi ettirmeyesin...» Hicri 1050 (1640) Tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri.

(60) «...yün ipliği ile halt edip işlenen soflar mayub olup ve tüccardan nice kimselere zarar gelmekle ve haddi zatında yün ipliği halt olan soflar mayubtur. Devr-i Ademden beri olugelmiş nesne değildir zarar-ı amdır... her kimin yedinde damgasız yün ipliği ile işlenmiş sof bulunursa girift olunup ve yırtılıp bir dahikimesne yedinde bulunmayıp ...eğer sofcu ve eğer iplikçi elinde yün ipliği bulunursa tamamen haklarından gelinsün (Hicri 1018 (1609) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri)

meyen, mesleğe yararlı olamayanlar esnaf ve tüccarlar tarafından şikâyet edilerek görevlerinden uzaklaştırılır ve yerlerine başkaları atanırdı⁽⁶¹⁾. Şeyh ile esnaf arasındaki ilişkilerde bir tür demokratik kural hakimdi.

Yiğitbaşı, loncanın şeyhten sonra gelen yetkili kişisi idi. Loncanın icra memuru görevini yapardı, yeni verilen kararları uygulardı.

Simsar, tüccar ile satıcı arasındaki ilişkileri düzenleyen kişi idi. Bugün de ticaret hayatında simsar diye görevli bir kişi vardır. Tüccar tellallığını yapar.

Öteki mesleklerde olduğu gibi sofculuk mesleğinde de boyacılığı, cendreciliği, yuyuculuğu her önüne gelen yapamazdı. Mesleğe girme, meslekte ilerleme bir takım kural ve törelere bağlı idi. Sofcu esnafından hiç kimse Şeyhin, Yiğitbaşının bilgisi dışında, kendi başına buyruk iş yapamaz, belirli kurallar dışına çıkmazdı. Yoksa, cezalandırırdı. Bu gibilerin ve meslekte ehliyetsizlikleri görülenlerin, hile yoluna sapanların mallarına el konulduğu gibi meslekle ilişkileri de kesilirdi. Buna karşılık çıraklık ve kalfalık dönemlerinde çalışkanlığı, dürüstlüğü ile sivrilenler, meslekî yeteneklerini ispat edenler peştemal kuşanıp usta olabilirler, tezgâh kurabilir, dükkân açabilirlerdi. Bu gibilere iş tutmalarını sağlamak ve bunu kolaylaştırmak için ayrıca yardım da yapılırdı⁽⁶²⁾.

Tiftikten yapılan işler

Tiftik ipliği ince ve ipek kadar hafif olduğu için her türlü dokumaya elverişli idi. 1307 (1891), 1318 (1902), 1325 (1909) tarihli Ankara Vilâyeti salnamelerinde bildirildiğine göre, tiftikten, Ankara'ya altı saat uzaklıktaki Zir ilçesinin merkezi olan Istanos kasabasında ünlü sof ve şâli⁽⁶³⁾, vilâyet merkezi Ankara'da gayet ince, güzel kadın ve erkek çorapları, eldivenler, kalın ve tüylü boyun atkıları, karyola örtüleri, yastık yüzleri, seccadeler, kadın ve

çocuklar için ceketler ve daha başka şeyler; Sivrihisar ve Akdağ Madeni taraflarında battaniyeler, tiftik postları; Kırşehir'de, güzellik ve sağlamlıkta İran dokumalarına kat kat üstün kalıçeler, oda döşemeleri, pencere perdeleri, kanepeler ve sandalya örtüleri, yastık yüzleri; Çorum'da İran taklidi şal kuşak dokunurdu⁽⁶⁴⁾.

Tiftikten çok ince kumaşlar dokunurdu. Bu tür kumaşlardan yapılan feraceler, bunları giyen kadınların vücut hatlarını meydana çıkarırdı. Moda düşkünü İstanbul kadınları zaman zaman ince softan yapılmış feraceler giyerek sokaklarda dolaşırlardı. Bu tür ferace ile gezenler, feracesiz gezmekten farksız duruma düştükleri için dedikodulara sebep olurlardı. Onsekizinci yüzyıl sonlarında böyle bir olay yüzünden, İstanbul kadınlarının sof-

[61] «...Ankara'da vaki sofcular Meşihatine vazife-i muayyene ile mutasarrıf olan Seyyid Mehmet nam kimesnenin esnaf-ı mezbure ve tüccar taifesiyle hüsn-ü zindegânede olmayıp evza, ve etvarından herkes rencide üzere olduğundan mada havass-ı mezbur mahsulüne dahi külli kadir olduğun muhakkak olmaıla bundan akdem ebaen ced esnaf-ı mezbure şeyhi olan ...Abdülkerim zide selâhanin hüsn-ü zindegânesinden her vechiyle razı ve şakir olup havass-ı mezbure mahsulüne dahi külli nef'i olduğundan sofcular esnafı tüccar taifesi haber vermeleri ile mezbur Abdülkerim zide selâhaya tevcih olunup berat-ı Âlişanım verilmek ricasına...» Hicri 1107 - (1695) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye sicilleri

[62] Ankaram, Şeref Erdoğdu, Ankara 1965, Sa: 135

[63] 1320 (1904) tarihli Ankara Vilâyeti Salnamesinde Zir'in kasaba ve köylerinde müslüman ve müslüman olmayan (8994) erkek, (9053) kadın bulunduğu, burada onbeş sof tezgâhi çalıştırıldığı, Tiftik keçisi sayısının (16904) olup bunlardan yılda (60.000) okka Tiftik alındığı kaydedilmektedir. Sa: 137

[64] 1320 (1904) tarihli Ankara Vilâyeti Salnamesinde verilen bilgiye göre, «Çorum'un sanayi ürünlerinden alâ çamaşırılık bez İran taklidi şal kuşak, yünden aba, siyah şalvar, kilim seccade yapılırdı. Bunlara özgü tezgâh sayısı iki bin kadardı.» «İskilip'te kıl işleri dokuyan 48, pamuk dokuyan 1200, kilim dokuyan 600 tezgâh vardı.» Sa: 252 - 257

tan yapılmış bu biçim ince ferace giyip gezmeleri ve terzilerin de bu çeşit ferace dikmeleri bir fermanla yasaklanmak gereği duyulmuştur⁽⁶⁵⁾. Söylendiğine göre, bugün de, hayvani elyaf arasında, yünden sonra en geniş kullanma alanı bulunan Tiftiktir. Özellikle son yıllarda B.A. Devletleri başta olmak üzere hayat seviyeleri yüksek olan memleketlerde tiftikli parlak, ince kumaşlar büyük ilgi görmektedir⁽⁶⁶⁾.

Tiftik ve softan alınan vergiler

İslâm Ansiklopedisindeki bir kayda göre, Ankara Vilâyetinin padişaha özgü geliri (588.666) akçe idi ve bunun dörtte birine yakın bölümünü damga vergisi oluşturuyordu. Ankara Mahkeme-i Şer'îye sicillerinde Hicrî 1046 (1636) tarihinde damga, cendere mukataasının bir yıllığı onüç yük yirmibin dokuzyüz kırkdört akçe gösterilmektedir. İki yıl sonra bu miktar iki yük akçe fazlaşmıştır. İslâm Ansiklopedisine göre, Ankara boyahanesinden sağlanan gelir (32.333) akçe idi. Bu sayılar daima değişirdi. Meselâ, Hicri 1102 (1690) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye sicillerinde Ankara, Beypazarı ve tabileri damga, cendere, simsariye ve zarar-ı kasabiye mukataasının bir yıllığı (22.000) kuruş idi.

Onyedinci yüzyılda cenderelenmiş soflardan, kanun gereğince beş akçe damga vergisi alınır. Aynı yüz yıl başlarında damga emini ile sofcular arasında, mahkeme önünde yapılan bir anlaşma ile üstad sofcuların cenderelenmiş soflarından damga resminin bir akçe noksan, bezirgân taifesinin cenderelenmiş soflarından ise eskisi gibi beş akçe alınmasına karar verilmiştir⁽⁶⁷⁾. Anlaşılan bu, iyi mal üretilmesi için bir teşvik pirimi idi. Aynı tarihlerde tüccarlar sofun her bir topu için yirmişer akçe damga resmi ödemek zorunda idiler⁽⁶⁸⁾.

Vergisi ödenmeyen sof ve muhayyerler damga emininince damgalanmazdı. Damgalanmamış veya vergisi ödenmemiş kumaş ve tiftik ipliği satılamazdı. Hicri

1102 (1690) tarihli Mahkeme sicillerinde eğer Rumelinde ve Anadolu'da ve ki bir kayda göre, «...Ankara'dan başka eğer İstanbul'da her nerede vergisi verilmedik tiftik ipliği ve damgasız sof bulunursa kanun-u kadim üzere devlet için» eikonulurdu. Boyacılar ve perdahçılar da Mukataa Emininden izin tezkeresi almadıkça boya ve perdaht yapamazlardı.

Ankara ve Beypazarı'nda bulunan tüccarlar satın aldıkları ve dokuttukları «Muhayyer-i Kebir» denilen 56 zıra'lık kumaşla «Filyor» denilen kumaşın her bir topu için Damga Eminlerine birer kuruş damga vergisi ödemek zorunda idiler.

(65) İstanbul kadısına, Galata ve Eyüp kadılarına, Yeniçeri Ağasına, Dizdarbaşı'ya yazılan fermanla şöyle deniliyor : «Kadın taifesinin sokaklarda ve pazarda tahrik edici tavırlarla gidip gelmeleri öteden beri yasak olduğundan... şimdi Engürüs şalı giyilmesinin vakti yaklaşmış o da ince ve rakık olması sebebiyle Engürüs şalisi ferace ile gezenlerin feracesiz gezmekten hiç farklı olmağa bu husus evvelce ferman-ı âli ile yasak edilmiş iken kadınların ferace kestirip giydikleri duyulmuş ve görülmüş olduğundan... bundan böyle kadın taifesi Engürü şalisinden ferace kestirip giymemeleri ve terziler bundan böyle o gibi şaliden hiç kimseye ferace kesip dikmemeleri...» Ankara, Şeref Erdoğdu, Ankara 1965, Sa : 134.

(66) Yüksek Mühendis Şevket Davaslıgil'in 1965 yılında Bursa'da yapılan Tiftik seminerinde sunduğu tebliğde, Tiftik mamülleri, Tiftikten yapılabilecek mamuller ve Tiftiğin dış memleketlerde ve memleketimizde kullanılış yerleri hakkında geniş bilgi verilmiştir. Bak! (Milli Kütüphane : NO : 1965 BD 237)

(67) «...üstad soflarının cenderelenmek üzere gelen çirişli soflardan beşer akçe alınır gelip ve cenderelenmiş üstad soflarına mukadde ma çirişli iken resim kanun-u kadim üzere alındığı ecilden bir akçe lâzım olmayıp...» Hicri 1040 (1630) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye s.

(68) «...Ankarada vakı Damga ve Cendere Mukataasına tabi yerlerde işlenen soflardan cümle tüccar taifesi miri için her bir softan yirmişer akçe resim verilirken İngiliz ve Leh tacirleri ahitnamemizde onbirer akçe vermek üzere mesturdur...» Hicri 1051 (1641) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri.

Yalnız, Osmanlı Devleti ile İngiltere hükûmeti arasında yapılmış olan bir anlaşma gereğince İngiliz tüccarlarına bu konuda bir ayrıcalık tanınıyordu. Anlaşmaya göre, İngiliz tüccarlar muhayyerin iki okkası için bir akçe damga vergisi öderlerdi. Damga Eminleri değiştikçe bu verginin miktarı konusunda İngiliz tüccarları ile aralarında bazan anlaşmazlık çıktığı görülmüştü. Nitekim 1676,1699 tarihlerinde Damga Eminleri İngiliz tüccarlarına, öteki tüccarlar gibi, onların da dokuttukları ve satın aldıkları Muhayyer-i Kebir ve Muhayyer-i Sağır toplarının her biri için birer kuruş vergi ödemeleri gerektiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine, söz konusu verginin iki devlet arasındaki anlaşma gereğince ödenmesi hususunda İstanbul'daki İngiliz Elçisinin Osmanlı hükûmeti katında girişimlerde bulunduğu görülmüştür⁽⁶⁹⁾.

Hicri 1102 (1690) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye sicillerindeki bir kayda göre, Ankara'da softan yük başına bir kuruş çıkar bacı alınıyordu. Tiftik ipliğinden ise damga akçesinden başka okka başına İstanbul'a gidenden on, İzmir'e, Haleb'e ve başka yerlere gidenlerden dokuzar akçe çıkar bacı alınıyordu. Beypazarında Tiftik ipliğinden alınan çıkar bacı yük başına dört kuruş, yağmurluk softan yirmidört akçe, cendeli softan on sekiz akçe, beyaz softan on altı akçe, yağmurluktan sekiz akçe, kuşaktan iki akçe idi. Ankara'da Tiftikten yük başına yüz yirmi, İstanbul'a gidenlerden seksen, Haleb'e ve başka yerlere gidenlerden yüzaltmışar akçe çıkar bacı alınır. Ellerde vergisi verilmedik Tiftik ipliği, sof ve kuşak ile tutulanların mallarına devlet adına el konurdu⁽⁷⁰⁾.

Hicri 1114 (1702) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye sicillerindeki başka bir kayda göre, Sivrihisar Damga Mukataası Sadrazam haslarından idi. Bu sebeple, Sivrihisar'dan Tiftik ipliği, sof ve muhayyer çıkararak tüccarlar çıkar bacını sözü geçen has voyvodolarına⁽⁷¹⁾ ödedikleri

için Damga Eminlerine ayrıca ödeme yapmazlardı.

Tiftik ve sof ticareti

Ankara bugün Anadolu'nun büyük bir kültür ve ticaret merkezidir. Eskiden de orta Anadolu'nun ticaret merkezi sayılacak kadar önem taşıyordu. Ondokuzuncu yüzyılda burada yılda sadece (1.156.000) okka Tiftik elde ediliyordu. O zaman okkası elli, altmış kuruşa kadar alıcı bulan bu değerli ürünün satışından memlekete pek çok para giriyordu.

Tiftik onaltı, onyediy ve onsekizinci yüzyıllarda yapağı olarak ihraç edilmezdi. Halkı sofculuk sanatından yoksun bırakmamak için yapağı Ankara ve yöresinde işlenip iplik ve kumaş haline getirilirdi. Ayrıca, tiftik ipliğinin de ihtiyaç sahiplerine satılması zorunluğuy vardı. Ancak, ihtiyaç fazlası iplik öteki vilâyetlere gönderilir ve dış ülkelere ihraç edilirdi. Sofcular ve öteki ihtiyaç sahipleri de aldıkları tiftik ipliğini dokuma ve örgü işlerinde kullanmak zorunda idiler. İpliğin aracılar, çıkarıcılar eline geçip ihtiyaç sahiplerine fazla fiyatla satılmamasına dikat edilirdi.

Gerek yapağı, gerekse iplik halinde tiftiğin memleket dışına çıkarılması yasak olduğundan Avrupalılar Ankara keçisini kendi memleketlerine götürüp orada çoğaltmak ve yapağısından yararlanmak istemişlerdir. Bu hususta ilk deneme onsekizinci yüzyılda Fransızlar tarafından yapılmış, ama başarılı olamamıştır⁽⁷²⁾. Çünkü, Tiftik keçisi oraların havasına uyamadığı için yaşayamamış ve yozlaşarak kıl keçisi haline gelmiştir Bu sebeple ondo-

(69) Hicri 1111 (1699) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye sicilleri, Belge : 704

(70) Hicri 1102 (1690) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri, Belge : 528

(71) Voyvoda : Kesime verilen bir yerin vergilerini toplamakla görevlendirilen kimse. Vezirin haslarının yıllık gelirini toplamak için gönderilen görevli.

(72) Tiftik İhracatının Murakabasına Dair Nizamname Gereğince Sınıflandırılan ve İhraç Edilen Tiftiklerimizin Teknolojik Özellikleri, Firdevs Ertem : Sa : 2

kuzuncu yüzyıl ortalarına kadar Tiftik yetiştirilmesi Türkiye'nin tekelinde kalmıştır.

Türkiye dışında Tiftik yetiştirilmesine ilk defa 1836 yılında Afrika'da başlanmıştır. Bu tarihte bir İngiliz tarafından Kap sömürgesine Arabistan yoluyla götürülen bir dişi ve on iki tekenin orada hem yaşatılması, hem de üretilmesi mümkün olabilmıştır. Keçiler götürüldükleri bu yeni yurtlarında yozlaşmamışlardır. Bu başarıdan sonra türlü tarihlerde Kap'a üçbin kadar damızlık ithal edilmiştir. Bu damızlıklar yerli beyaz keçilerle melezleştirilmiş, devamlı seleksiyon ve özenli yetiştiricilik sonunda Tiftik keçileri bugünkü yüksek ölçülere, Tiftikler ise en üstün Türk tiftiği seviyesine çıkartılmıştır⁽⁷³⁾.

Tiftik keçisinin 1849 yılında A.B. Devletlerinde, 1856 da ise Avusturalya'da yetiştirilmesine başlanmıştır. Bugün buralarda Ankara tiftiğine rekabet eden yüksek kaliteli Tiftik üretilmektedir⁽⁷⁴⁾.

Türkiye'den yapağı halinde ve iplik olarak Tiftik ipliğinin ihracı ondokuzuncu yüzyıl ortalarına doğru serbest bırakılmıştır. O zamana kadar yapağı ihraç edilmez, ipliğin ise ihtiyaç fazlasının ihracına izin verilirdi. Avram Galanti, *Nouvel Geographie Universell* adlı eserden naklen, onsekizinci yüzyılda Ankara'da ufak tefek ticaretin Ermenilerin, ihracat ticaretinin İngiliz, Hollandalı ve Fransız tüccarların elinde olduğundan, sonra Kayseri'den gelen Rum tüccarların bu ticareti Avrupalıların elinden aldıklarından, bunların özellikle Ankara keçisinin tiftiğini alıp İngiltere'ye gönderdiklerinden söz etmektedir⁽⁷⁵⁾. Kanımızca, burada Tiftik ipliği ve bundan yapılan sof denilen kumaşın ihracı ile Tiftik yapağası ihracı birbirine karıştırılmıştır. Yukarıda da söylendiği üzere ondokuzuncu yüzyıl ortasına gelinceye kadar ihraç edilen, ihtiyaç fazlası tiftik ipliği ile sof denilen kumaş idi. Yapağı ihraç edilmezdi. Nitekim **Charles Texiér**

«Bütün mahsül olduğu yerde bükülür, ihracı yasaktır; İhracı caiz olan şey ancak dokunmuş kumaşdır» demek suretiyle ondokuzuncu yüzyıl ortalarına gelinceye kadar Tiftik yapağası ihracının yasak olduğu iddiasını pekiştirmektedir. Charles Texiér Paul Lucas'a dayanarak da bu konuda şunları söylemektedir : «Ondokuzuncu yüzyıldan önce Avrupada iğreti uzun saç modası vardı. Paul Lucas bu işte kullanılmak üzere İngiltere ve Fransa'ya Tiftik örnekleri göndermiştir. Ama, o zamanlar işlenmemiş deri ile yapağının dışar ihracı yasak olduğundan bunların ticaretine imkân bulamamıştır⁽⁷⁶⁾. Bu da yapağı ihracının ondokuzuncu yüzyıldan önce yasak olduğunun başka bir kanıtıdır.

Ondokuzuncu yüzyıl ortalarına gelinceye dek sof ihracı serbest olmakla beraber bunun da tümü ihraç edilmezdi. İhtiyaç olduğu kadarı memlekette tüketilir, fazlası ihraç edilirdi. Her şeyden önce İstanbul'un ihtiyacı ön plânda tutulurdu. Hatta sofun İstanbul'dan başka yerlere gönderilmesinin yasak edildiği zamanlar bile olmuştur. Bunu onyedinci yüzyılda Ankara'ya gönderilen bir ferman dan öğreniyoruz. Ferman da : «Ankara ve ol taraflarda işlenen sofu eskiden olageldiği üzere doğru İstanbul'a gönderip bundan böyle başka diyara sof gönderilmesine izin vermeyip emr-i şerife ve eskiden beri olagelene aykırı kimseye iş ettirmeyesin...» denilmektedir⁽⁷⁷⁾.

Sof ve Tiftik ipliği memleketin ihtiyacı karşılandıktan sonra Avrupa'ya, özellikle İngiltere, Fransa, Lehistan ve Hollanda'ya ihraç edilirdi. Onyedinci ve onseki-

(73) Tiftik İhracının Murakabasına Dair Nizamname Gereğince Sınıflandırılan ve İhraç Edilen Tiftiklerimizin Teknolojik Özellikleri, Firdavs Ertem, Sa : 3

(74) Bu hususta fazla bilgi almak için Bak! Türk Tiftikçiliğinin Tarihçesi, Salih Karabul, Sa : 07 - 10

(75) Ankara, Avram Galanti. Sa : 135

(76) Küçük Asya Charles Texiér C. II, Sa : 427

(77) Hicri 1052 (1642) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'iyeye Sicilleri.

zinci yüzyıllarda bu memleketler tüccarları Türkiye'ye gelerek Ankara ve Beypazarı'nda sof ve Tiftik ipliği ticareti yaparlardı. Evliya Çelebi de Ankara sofunun Frengistan'dan başka İzmir'de, Mısır'da, Sırbistan'da, kısacası her yerde beğenilen bir kumaş olması sebebiyle halkın çoğunun seyahat ve ticaret yaptıklarından söz etmektedir⁽⁷⁸⁾.

Ankara ve Beypazarı'nda iş yapan İngiliz, Fransız, Hollandalı ve Leh tüccarları, Türkler ve Türk yetkilileriyle ilişkilerinde kolaylık sağlamak, muhasebe işlerini yürütmek üzere beratlı⁽⁷⁹⁾ tercümanlar kullanırlardı. Beratlı tercümanlar geniş ayrıcalıklara sahiptiler. Bunlar, oğulları, hizmetkârları için haraç vermezlerdi. Türk toplumunda hristiyanlar köle ve cariye kullanamadıkları, Müslümanların giydikleri giysileri giyemedikleri halde tercümanlar köle ve cariye kullanabilirler, müslüman kıyafetine girebilirlerdi, buna kimse karışmazdı. Bunların korunmaları için evlerinde asker bulunduruldu. Memleket içinde seyahat ettikleri zaman da giyimlerine, davranışlarına, mallarına ve yanlarında olan adamlarına kimse karışmaz ve dokunmazdı. Korkulu ve tehlikeli bölgelerden geçerken, hristiyan oldukları bilinmesin diye, başlarına ak sarık sarmaları, bellerine kılıç kuşanmaları, yay ok ve mahmuz gibi savaş aracı kullanmaları yasak değildi. Bu tür davranışlardan ötürü hiç kimse tarafından rahatsız edilmezlerdi⁽⁸⁰⁾. Ancak, sahip oldukları bu ayrıcalıklara karşın tüccarlarla iyi geçinmeleri, işlerini kusursuz yürütmeleri gerekirdi. İşlerinde kusurlu görülüp tüccarlar tarafından şikâyet edilenler, ellerinden beratları alınarak görevlerinden uzaklaştırılırlardı⁽⁸¹⁾.

İslâm dininde şarap haramdır. Bu sebepten eskiden Müslümanların şarap yapması ve içmesi yasaktı. Ama, yabancı tüccarlara ihtiyaçları için her yıl yeteri kadar üzüm satın alıp bunları evlerinde sıkarak şarap yapma izni verilirdi⁽⁸²⁾.

Ondokuzuncu yüzyılda Tiftik ihracına izin verildiği zaman bu işin bir ara Müslümanların tekeline geçtiği görülür. Ama, nedense Bab-ı Âli'nin bir süre sonra işe karışmasıyla tiftik yün ve iplik ticaretinin serbestliği ilân edilmiştir. 1836 tarihinde Ankara'ya gelmiş olan Hamilton bu tarihlerde Tiftik sanat ve ticaretinin eski zamana oranla gerilemiş olduğunu kaydetmekte, bunun, «keçi sürülerinin en büyük sahipleri olan Ermenilere Türkler'in kıskançlığı sonucu Müslümanların tiftik tekeline ve ihracat yetkisine sahip olmalarından» ileri geldiğini iddia etmektedir. Hamilton bir süre sonra Babı Âlinin emriyle bu ticaretin serbest bırakıldığını da söylemektedir⁽⁸³⁾. Bu ifadeden, yabancı devletlerin İstanbul'daki temsilcilerinin işe karışmasıyla Bab-ı Âli'nin böyle bir karar alma gereğini duyduğu izlenimi uyanmaktadır.

Avram Galanti'nin bildirdiğine göre ondokuzuncu yüzyıl ortalarında okkası altmış kuruştan yılda bir milyon okka tiftik ihraç ediliyor ve memlekete (6.000.000) filorin gelir sağlanıyordu⁽⁸⁴⁾ Charles Texiér ondokuzuncu yüzyıl başlarında Tiftiğin en

(78) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, Sa : 432

(79) Berat : İmtiyaz fermanı. Bir kimseye madalya veya herhangi bir ayrıcalık verildiğini bildiren belge.

(80) Hicri 1107 (1695) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye Sicilleri.

(81) «...İngiltere tüccarından olup medine-i Ankara'da sakin... nam müstemen meclis-işer'i lâzimüttevkırde medine-i mezbur sükkânından...nam zimmi muvacehesinde takrir-i kelâm idüp bundan akdem yedimizde olan ahîname-i humayun mucibince mezbur Abraham berat-ı âlişan ile İngiltere tüccarının tercümanları olup belki hizmetinde taksiratı olmağla tercümanlık hizmetinden ref' ve yedinde olan berat-ı Âlişan ahz olunmak üzere Saltanat-ı aliyeden emr-i şerif cihanmüta' ita olunmustur...» Hicri 1100 (1688) tarihli Ankara Mahkeme-i Ser'îye Sicilleri.

(82) Hicri 1102 (1690) tarihli Ankara Mahkeme-i Şer'îye sicilleri.

(83) Küçük Asya, Charles Texiér C. II, Sa : 427

(84) Ankara, Avram Galanti, Sa : 82

aşağı cinsinin okkası oniki onbeş frank'a, en iyisinin ise yetmişbeş frank'a kadar satıldığını bildirmektedir⁽⁸⁵⁾.

A.D. Mordtman'a göre, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında Ankara'da (450-500.000) kilo Tiftik elde ediliyordu. Bunun (100.000) kilosu Hollanda'ya gönderilmek üzere memlekette işleniyor, (50.000) kilosu memleketin ihtiyacına harcanıyor. (300 bin) kilosu da ham olarak İngiltere, Fransa ve Avusturya'ya gönderiliyordu. İngilizler aldıkları Tiftiği işledikten sonra «kişmir Yapağısı» diye satıyorlardı. Hollanda ve İngiltere'ye ihraç edilen tiftikten şal yapılırdı. İyi cins tiftiğin kilosu yetmiş franktan fazlaya satılırdı⁽⁸⁶⁾.

Ondokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru Tiftik yapağası değer kaybına uğramış ve kilosu on, on iki kuruşa kadar düşmüştür. Bu yüzden Ankara ticaretinde gerileme olmuş ise de bu pek uzun sürmemiştir. Demiryolunun Ankara'ya gelişi ile yeniden bir canlanma olmuştur.

Ankara Vilâyeti'nde, (1307 - 1891) yılı Vilâyet salnamesine göre tiftik keçisi sayısı (1.500.000), 1906 yılında yapılan sayıma göre ise (1.482.782) idi. Bir keçiden ortalama birbuçuk okka Tiftik alındığı kabul edilerek yılda (2.500.000) okka Tiftik elde ediliyordu. Bu miktarın aşağı yukarı (10.000) okkası vilâyet içinde, özellikle Zir bucağında işlenip Ankara'nın ünlü sofı ve öteki yün işleri meydana getiriliyordu. Geri kalan ise Londra, **Liverpol** **Mançister**, Berlin Viyana merkezlerine gönderiliyordu.

Tiftik ya safi halde balyeler içinde veya yapağısı üzerinde post şeklinde ihraç edilirdi. Evvelce altmış kuruşa kadar alıcı bulabilmişti.

Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında okkası altmış kuruşa satılan tiftiğin otuz kırk yıl sonra onsekiz kuruşa kadar düşmesinin başlıca sebepleri şunlardı.

1 — Güney Afrika'da, Birleşik Amerika Devletlerinde ve Avusturalya'da Tif-

tik keçisi üretilmesi ve Ankara tiftiği kalitesinde tiftik elde edilmesi imkânı bulunmuştu. İngilizler güney Afrika'daki Kap sömürgesinde bol miktarda elde ettikleri tiftiği Avrupaya göndererek bu piyasayı tutmayı başarmışlardı.

2 — Tiftik, makina dokumasına karşı yeterince dayanıklı değildi. Ama, İngilizler tiftik sanayiini hızla geliştirmeyi başarmışlar ve bu alanda ondokuzuncu yüzyıldan beri kullandıkları metodları Sır olarak Saklamışlardır. Oysa Türk tiftiklerinin dünya standartlarına göre teknolojik değerlerini tesbit çalışmalarında çok geç kalınmıştır.

3 — Avrupa ve Amerika'da moda pek çabuk değişiyordu. Halk dayanıklılıktan çok renk, güzellik ve zariflik aramaya, pamuktan ve sentetik elyaftan yapılan dayanıksız kumaşlara ilgi duymaya başlamıştı.

4 — Yirminci yüzyıl başlarında birbirini kovalayan savaşlardan Türkiye'de tiftik yetiştiricileri de etkilenmişti. Artık hayvanlar eskisi gibi iyi beslenmiyor, ağıllara gereken özen gösterilmiyor, bu yüzden tiftik zayıf ve kirli oluyordu. Oysa, Tiftiğin temiz olmasının önemi büyüktür⁽⁸⁷⁾.

Bugünkü duruma gelince; Türkiye'de keçiler Nisan, Mayıs, Haziran aylarında olmak üzere yılda bir defa kırılır. Yapağı, genellikle bir ayırım yapılmadan çuvallara doldurulup satılır. Tüccar aldığı Tiftiği kabaca yıkayıp ihracatçıya satar. Tiftikler borsalarımızda standart ve na-

(85) Küçük Asya, Charles Texiér, C. II, Sa : 427

(86) Ankaram, Şeref Erdoğdu, Ankara 1965, Sa : 127

(87) Tiftik İhracatının Murakabasına Dair Nizamname Gereğince Sınıflandırılan ve İhraç Edilen Tiftiklerimizin Teknolojik Özellikleri, Firdevs Ertem, Sa : 12 - 14

turel olarak işlem görür. Natürel tiftikler ihracatçı depolarında sınıflandırıldıktan sonra ihraç edilir. İhraç edilen memleketler arasında İngiltere, Almanya, Belçika, Finlandiya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Fransa, İsveç, Hollanda, İtalya, İspanya, İsviçre, Romanya, Polonya, Rusya, İsrail bulunmaktadır. Bu alıcılardan İngiltere % 55-62 ile başta gelmektedir⁽⁸⁸⁾.

Bugün dünyada Tiftiğin % 30-35 i Türkiye, % 20-25 i Kap, % de 35-40 i A.B. D.leri tarafından üretilmektedir. Türkiye'de üretilen Tiftik 6000-7000 ton civarındadır.

Son yıllarda Birleşik Amerika başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde tiftikli, parlak, ince kumaşlar büyük ölçüde ilgi görmekte ve alıcı bulmaktadır. Fantazi renkli (Brodway Style) adı verilen kumaşlar Amerikalılar tarafından aranmakta büyük ölçüde ithal edilmektedir. Bu da, dünyanın beğenip arayacağı tür ve çeşitten Tiftikle ilgili dokuma işlerinin geliştirilmesi yolunda yapılacak çalışmaların memleketimiz bakımından ne derece büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

(88) Tiftik alım ve satımındaki aksaklıklar ve ıslah çareleri için bak! Türk Tiftikçiliğinin Tarihçesi, Salih Karabel.